

Titu Maiorescu

Direcția nouă în poezia și proza română (1872)

I

POEZIA

ALECSANDRI, EMINESCU, BODNĂRESCU, MATILDA CUGLER, ȘERBĂNESCU, PETRINO

Sunt întrebări care în starea normală a unei societăți nu există, dar care, o dată născute, se impun atenției tuturor și cer neapărat un răspuns de la cei ce se gândesc la interesele publice.

Va avea România un viitor? Se mai află în poporul ei destulă putere primitivă pentru a ridica și a purta sarcina culturii? Căci cultura e o sarcină care cere și consumă neîntrerupt puterile vitale ale unei națiuni. Va putea să pășească în lucrare pașnică pe aceeași cale pe care civilizația apuseană a adus atîta bine omenirii?

O parte a răspunsului atîrnă de la direcția spiritelor din societatea de astăzi, direcție a cărei manifestare este literatura în înțelesul cel mai larg al cuvîntului.

Pe cînd în lumea noastră politică neliniștea a ajuns la culme și totul pare întunecat în confuzia unor tendințe lipsite de princip, se dezvoltă alături de acele mișcări nesănătoase o literatură încă jună și în parte încă nerecunoscută, dar care, prin spiritul ei sigur și solid, ne dă primul element de speranță legitimă pentru viitor. Această speranță va deveni o realitate în proporția în care noua viață, pe de o parte, se va întări în cercul ei, iar pe de alta, va fi înțeleasă și primită de societatea română, mai ales de juna generație, în mijlocul căreia trăim.

Starea literaturii noastre și direcția spiritului public pînă la 1867 le-am analizat într-un șir de critice anterioare și le vom mai atinge în decursul cercetărilor de față. Din criticile științifice văzusem falsitatea și pretențiile neocapte ale istoricilor, filologilor și jurnaliștilor noștri în marea lor majoritate; din “critica poeziei” ne încredinșasem despre lipsa de valoare a celor mai mulți contemporani și urmași ai lui Alecsandri și Bolintineanu pînă la acel an.

Din norocire, o reacție salutară a spiritului nostru literar se constată în producerile ultimilor patru ani. Noua direcție, în deosebire de cea veche și căzută, se caracterizează prin simțimînt natural, prin adevăr, prin înțelegerea ideilor, ce omenirea întregă le datorește civilizației apusene și totodată prin păstrarea și chiar accentuarea elementului național. Ne pare timpul venit de a atrage atenția publică asupra-i, și în paginile următoare ne încercăm a arunca o scurtă privire asupra cîtorva reprezentanți ai acestui început de scăpare, ai acestei nașteri sau renașteri literare. Valoarea lor nu este deopotrivă; sunt cîteva talente eminente între ei, sunt multe talente inferioare, și unii și alții, însă sunt pe calea naturală și aspiră cu bună-credință spre adevăr. Din acest punct de vedere, toți împreună merită o atenție binevoitoare.

În fruntea noii mișcări e drept să punem pe Vasile Alecsandri. Cap al poeziei noastre literare în generația trecută, poetul *Doinelor și Lăcrămioarelor*, culegătorul cîntecelor populare părăsise a-și fi terminat chemarea literară. Și nici atenția publicului nu mai era îndreptată spre poezie, o agitare stearpă preocupă toate spiritele. Deodată, după o lungă tăcere, din mijlocul iernei grele ce o petrecuse în izolare la Mircești, și iernei mult mai grele ce o petrecea izolat în literatura țării sale, poetul nostru reînviat ne surprinse cu publicarea *Pastelurilor*.

[...]

*Pastelurile*¹ sunt un șir de poezii, cele mai multe lirice, de regulă descrieri, câteva idile, toate însuflețite de o simțire așa de curată și de puternică a naturii, scrise într-o limbă așa de frumoasă încât au devenit fără comparare cea mai mare podoabă a poeziei lui Alecsandri, o podoabă a literaturii române îndeobște.

[...]

Am citat două din ele, le-am putea cita pe toate: nicăieri declamații politice, simțiri meșteșuguite, extazieri și desperări de ocazie, pretutindeni concepția naturală și un aer răcoritor de putere și sănătate sufletească.

Cu totul osebit în felul său, om al timpului modern, deocamdată blazat în cuget, iubitor de antiteze cam exagerate, reflexiv mai peste margini iertate, până acum așa de puțin format încât ne vine greu să-l cităm îndată după Alecsandri, dar în fine poet, poet în toată puterea cuvântului, este d. Mihail Eminescu. De la d-sa cunoaștem mai multe poezii publicate în *Convorbiri literare*, care toate au particularitățile arătate mai sus, însă au și farmecul limbajului (semnul celor aleși), o concepție înaltă și pe lângă aceste (lucru rar între ai noștri) iubirea și înțelegerea artei antice.

[...]

Ocazia la observări critice nu lipsește în aceste poezii. *Venere și Madonă* cuprinde o comparare confuză. Femeia a fost divinizată în Venere antică și apoi (de Rafael) în Madona. Tot așa, poetul asupra unei fețe “pală de o bolnavă beție” aruncă “valul alb de poezie” și o divinizează. Însă Madona nu este o idealizare a Venerei, nici Venere antică o realitate brută pe lângă Madona modernă, și strofa

O, cum Rafael creat-a

prin care poetul rezumă încă o dată compararea, nu o lămurește mai bine, ci slăbește poezia prin repetiție. Originală și plină de efect, însă prea calculată (*recherchée*, cum ar zice francezii) este tranziția “Plîngi, copilă?...”

Epigonii cuprind o antiteză foarte exagerată pentru a arăta micimea epigonilor, se înalță peste măsură poezii mai vechi, și lauda dîtirambică a lui Țichindeal d.e. și a lui Heliade cu greu va putea încălzi cetitorii mai critici de astăzi.

Cea mai bună din cele trei poezii ale d-lui Eminescu ne pare a fi cea din urmă, *Mortua est*, un progres simțit în precizia limbajului și în ușurința versificării.

Dar și aici, ca în celelalte, sunt greșeli ce trebuiesc neapărat îndreptate.

Abuz de cuvântul *pală*, care poate n-ar trebui uzat de loc, uneori gândiri și expresii prea obișnuite, multe rime rele.

Nu înțelegem, nu putem primi această neglijență a formei. Nepăsarea publicului român, care în aceeași linie cu adevărații poeți pune și pe Tăutu și pe Sion și pe *tutti quanti*, și, pe de altă parte, precipitarea întregii noastre activități intelectuale, ce se vede produsă sub neliniștea unei amenințări statornice, explică, dar nu excuză greșala arătată.

Tocmai spre deșteptarea publicului român din nepăsarea lui trebuie prezentate numai formele estetice cele mai curate, și în mijlocul agitărilor politice și sociale arta este anume chemată a ne da un liman de adăpost. Când mișcarea, altfel trecătoare, a unei inimi pline de simțiri vrea să se întrupeze în forma poeziei, ea prin chiar aceasta intră într-o lume unde timpul nu mai are înțeles. Cea mai scumpă îngrijire pentru curățenia formei este atunci o datorie a poetului, ca astfel concepția lui să rămână o moștenire neatinsă a generațiilor viitoare. Și care poet, în momentul adevăratului entuziasm, nu ar trebui să uite marginile actualității și, încălzit de raza unei încrederi adese iluzorie, nu și-ar înalță aspirarea spre o nemurire omenească?...

[...]

Dar să nu mai continuăm exemplele de acest fel! Când s-ar ivi izolate, când ar forma excepția, cine și-ar impune datoria de a le răsfoi din literatura zilei! Însă ele formează astăzi încă majoritatea literaturii noastre poetice, și în modul cum se produc ne par a fi simptomul unui rău destul de însemnat pentru a merita o atenție serioasă.

Citatul d. Petru Grădișteanu era aproape copil când și-a publicat *Umbra lui Mihai Viteazul*; asemenea, Almanahul din Arad este lucrarea unor juni necopți, și dd. Vulcan și Drăgescu, dacă este să-i judecăm după publicările de până acum, nu pot fi departe de această vîrstă fericită; și poate autorii celor mai multe poezii ce primejduiesc cetirea jurnalelor politice pe la noi se află în același caz.

Că în acest timp al vieții lipsa de cugetare matură și o deșertăciune neînfrînată împinge pe atîția juni nechemați și nealeși a maltrata limba, torturînd-o în rime și metruri imposibile, acesta este un fapt general, pentru care nu avem nici un motiv să credem că junii români să fie mai mărginiți sau mai deșerți decît junii altor popoare înzestrate cu o literatură. Dar ce nu se va întîlni la nici un popor cult și ce se petrece numai la noi este necuviința cu care asemenea “păcate ale tinereții” - .cum ar fi zis răposatul C. Negruzzi - se publică, se impun în literatură și se primesc de o parte a publicului drept poezie, incorigibila suficiență ce o păstrează autorii lor și încrederea în care se susțin că au făcut o faptă meritorie pentru literatura țării lor când au sustras atîtea coale de hîrtie de la o destinație mai firească.

Altundeva societatea este destul de bine organizată pentru a se garanta în contra unor asemenea abnormități, respectul pentru public, respectul în care au știut să se ție jurnalele și curagioasa veghere a unei critice neobosite formează la suprafața vieții intelectuale o pătură destul de puternică pentru a apăsa și menține în întunericul ce li se cuvine acele produse stricacioase. La noi însă ele se răzlețesc în toată voia și amenință a falsifica judecata publicului și a îneca lucrările cele bune. O sumă de tineri se molipsesc de epidemia literară, își părăsesc studiile regulate și se încîntă cu laurele ieftine ale publicității de o zi, și le este așa de însemnat numărul, încît astăzi își fac unii altora un echo destul de tare pentru a se înșela întreolaltă asupra meritului producerilor lor. Lucrul a ajuns până acolo, încît cine din tinerii noștri este numai incapabil rămîne scriitor pe la tribunale și prin poliții, dar cine, pe lîngă incapacitate, adaugă aroganța devine “om de litere” jurnalist, poet, și îndată ce cu o limbă și cu o ortografie deplorabilă știe să rimeze libertate cu dreptate, colegii săi se grăbesc să-i deschidă “cu fericire coloanele” d-lor, să-l patenteze drept literat și “anteluptător al culturii naționale”.

De aici înainte timpul și activitatea acestor nefericiți se pierde cu producerea de maculatură literară, și o parte a timpului și activității generației june se pierde cu cetirea acestei maculaturi.

Aci e răul; din acest punct de vedere, partea nesănătoasă în mișcarea literaturii române merită să fie observată, și poate cetitorul nepărtinitor nu va gasi de prisos dacă vom mai releva și procedare uniformă, tipicul după care acei scriitori exploatează atenția tinerimii și profanează una din cele mai frumoase aspirații ale ei.

Drapelul sub care se introduc aceste deșertațiuni personale și crudități estetice este totdeauna națiunea și libertatea, și astfel, două idei din cele mai înalte au ajuns a fi scara pe care, călcînd-o în picioare, se urca oamenii cei mai lipsiti de orice merit. Și atunci numai vezi pe d. Drăgescu făcînd din cacofoniile sale un omagiu “libertății și nedependenței”, pe d. Petric producînd înjosirile sale “ca una mitutică flamura cu deviza simțirilor naționale”, pe d. Pătărlăgeanu scoțîndu-și muza din fașe pentru a o depune pe altarul națiunii; și apoi vin în precuvîntările d-lor, care sunt totdeauna lipsite de demnitate, sau prea smerite, sau prea arogante (și nu știi ce este mai arogant: aroganța sau smerenia), și ne explică ce mare iubire pentru patrie i-a făcut să ne înzestreze literatura cu prețiosul nume al d-lor! Și foile noastre publice, *Familia*, *Telegraful*,

Plebeul, Poporul, Secolul, Armonia și cum le mai cheamă, salută cu entuziasm pe “confratele” cel nou, și, continuând mistificarea mai departe, îndrăznesc a identifica națiunea română cu aceste anomalii ale ei și strigă că se atacă românismul îndată ce se atacă aceste rătăciri bolnăvicioase ale literaturii române.

Cine cunoaște calibrul unor asemenea poeți și jurnaliști nu se miră de purtarea lor, o găsește naturală și - la dreptul vorbind - indiferentă. Nu ar fi însă natural când publicul român ar continua să-i încurajează literatura și, pe de altă parte, ar înceta de a fi indiferent îndată ce am privi la înrîurirea ce o poate avea asupra tinerime noastre.

De aceea, împotrivirea energică în contra direcției false arătate în aceste rînduri ne va părea totdeauna o datorie literară, și încercarea de a pune o stavilă în contra ei atît prin criticare a producerilor rele, cît și prin relevarea scrierilor mai bune, și de a produce un fel de presiune îndestulătoare a opiniei publice în contră-i, va trebui să fie repetită fără oboseire și cu puteri unite, pînă cînd va izbuti - presupuind că va izbuti vreodată.

Este dar o parte mai fericită a aceleiaș datorii literare dacă de la privirea rimărilor citate mai sus trecem printr-un contrast cam violent la reamintirea lucrărilor acelor care în încercările lor, fie cît de restrînse în privința sferei de idei în care se mișcă, arată o natură mai aleasă, simțiri simple, dar neafectate, și produc în cetitor acea impresie senină, care este adevărata binefacere a artelor frumoase.

[...]

Arta e senină, trebuie să rămîie senină chiar cînd exprimă disperarea; și o disperare ce nu se poate dezlipi cu cugetări așa de întunecate e semnul unei mari nefericiri private, dar nu ocazia unei concepții poetice. Să nu uităm antichitatea binecuvîntată! Moartea, care, după simțul corupt al simbolizării creștine se înfățișează de moderni sub forma unui schelet hidos, era în fantazia greacă și romană un geniu frumos, cu facla întoarsă.

II

PROZA

ODOBESCU, STRAT. SLAVICI, A. XENOPOL, BURLĂ, VÂRGOLICI, I. NEGRUZZI.
PANU, LAMBRIOR, P. P. CARP, T. ROSETTI

A fi regizorul unui teatru trebuie să fie un lucru foarte plăcut. Te încrezi în convenția tăcută încheiată între tine și public - din partea ta de a-l amăgi, din partea lui de a se lăsa să fie amăgit - și conduci cu mîna sigură iluzia spectatorilor. Îți trebuie un rege, arunci pe umerii unui actor o mantă cusută cu codițe de iepure alb, îi pui o coroană pe cap și un sceptru în mînă, și iluzia este gata. Vrei un ministru, iai alt actor, îi coși pe frac o stea de decorație în locul inimei și-l pui să facă gesturi cam înțepenite. Se cer doftori, magistrați, academici, profesori (se înțelege: în comedii), ia cîțiva figuranți, le pui o perucă mare pe cap și ochelari pe nas, îi îmbraci în talare negre în fracuri cusute cu verde sau în fracuri descusute, și ți-ai îndeplinit scopul.

Cu vremea, spun cei ce cunosc meseria, regizorul ajunge să fie foarte pătruns de însemnătatea lui și crede că el este cauza de căpetenie pentru succesul unei piese. Însuș cuprinsul și spiritul piesei îi pare lucru de a două mînă - pentru dînsul orce dramă nu e decît un balet.

Regizorul este de rîs cu această închipuire a lui. Dar cînd o parte mare a unei societăți ar împărtăși acest ridicol, și încă în întrebările cele mai reale ale vieții publice ?

Întrebă pe cineva de progresul culturii literare și artistice la noi: îți va cita cifrele din statistică, atâtea școli de “bele-arte”, atâtea conservatorii de muzică, atâtea ziare, atâtea “expoziții ale artiștilor în viață” etc. Dar dacă este o țară menită să ducă *ad absurdum* concluziile obișnuite ale statisticii, este a noastră. Mai toate acele cifre nu sînt interesante decît prin curajul de a fi așezate în rubricile unde le vedem, și nouă zecimi din “progresul” nostru se întemeiază pe delictul prevăzut de art. 208 al codicelui penal, care pedepsește uzurparea de titluri ce nu se cuvin. Singura realitate în toate aceste o au tablele ci inscripțiile cele pompoase, pe care publicul are uneori naivitatea de a le lua în serios.

De aci se explică starea cea hazlie a opiniei publice în România.

Pentru ce d. X este învățat? Pentru că e profesor la Universitate. O stare mai sănătoasă ar cere ca acest domn să fie profesor la Universitate numai fiindcă este învățat. Căci dacă nu este învățat, atunci forma goală a înfățișării sale publice nu-l înalță, ci-l face mai întîi de rîs și apoi primejdios.

Pentru ce d. Y este om politic? Fiindcă e redactorul a cîtorva coli de hîrtie ce se publică în intervale regulate. O stare mai solidă ar cere ca numai aceia să publice ziare cari sînt oamenii politici.

Și așa mai departe.

Opinia ce o vedem astfel predominînd în judecarea lucrurilor în ființă, o întîlnim, firește, și în privința lucrurilor de înființat. Ne lipsește activitatea științifică, cercetări originale în toate ramurile științei sau nu există de loc, sau sînt prea puține și prea puțin îndestulătoare. Dar îndeplinirea acestei lipse nu se poate improviza sau lua în întrepriză de comisii guvernamentale: din contră, toate mijloacele de care dispunem trebuie deocamdată concentrate la un învățămînt mai elementar; școli mai multe și mai bune, profesori din ce în ce mai puțin ignorați, încetul cu încetul gustul științei deșteptat în tinerime, și apoi speranța că peste cîteva generații va începe și o mică activitate științifică originală în mijlocul nostru. Nu așa au gîndit “anteluptătorii” noștri de progres grabnic, naționaliști zeloși cu privilegiul exclusiv al focului patriotic: într-o dimineață guvernul a decretat și promulgat în *Monitorul oficial* cultura României prin Societatea academică din București, a patentat 21 de învățați, împărțiți în 3 categorii: categoria istoricilor, categoria filologilor și categoria fizicilor. Dar cei mai mulți membri ai acestui înalt institut se țin de o a patra categorie, pe care politeța ne oprește să o numim.

Nu avem activitate literară și - lucru caracteristic - romanuri și romane nu se scriu deloc, toate se traduc. Chiar poeziile păreau a fi dispărut, Alecsandri era izolat, proza în cea mai deplorabilă stare. Cu încetul, se va schimba și aceasta; și mai întîi ceva liniște politică, dacă ne o va îngădui soarta; apoi îndreptare materială, cu aceasta - după cîteva generații - și deșteptarea gustului pentru producere estetice. Vor veni atunci oameni cari să simtă puternic și să-și exprime frumos ceea ce au simțit și alții cari să gîndească bine și să-și exprime simplu ceea ce au gîndit.

Nu așa crede majoritatea publicului nostru, un reprezentant al ei, într-un discurs ținut sub aplauzele Asociațiunii transilvane pentru cultura poporului român a cerut de urgență o istorie a literaturii române, *Panteonul*, în care să se venereze deja eroii spiritului nostru, și pe de alta parte, cu o încîntătoare consonanță de idei, guvernul român a recunoscut gravitatea trebuinței și - pe cînd cele mai multe sate nu au de unde să învețe a ceti și a scrie - a deschis la Universitate catedra de istoria literaturii române.

Toți cunoaștem importanța teatrului pentru un popor, toți știm, asemenea, ca ne lipsește acest element de cultură. Vom traduce dar dramele eminente din alte literaturi, vom încuraja începuturile noastre cele bune, dacă le avem, vom descuraja pe cele rele și ne vom interesa, la timp oportun, de a forma actori adevărați... zeci și zeci de ani vor trece înainte de a se putea compune o singură trupă de actori care să merite acest nume. Dar de la Pesta ne-a venit o provocare măreață, scrisă de bărbați celebri, însufletită prin adunări numeroase, condusă de

un comitet al națiunii: este vorba de a strânge banii pentru ca mai întâi de toate să zidim casele teatrului. De aci încolo, lucrurile vor merge repede și bine: zidurile să le avem, dramele vor veni.

În contrastul arătat până aci se cuprinde cea mai lămurită explicație a direcției nouă din osebire de cea veche. Direcția veche a bărbaților noștri publici este mai mult îndreptată spre formele dinafară; direcția nouă și jună caută mai întâi de toate fundamentul dinlăuntru, și unde nu-l are și până când încă nu-l are, desprețuiește forma dinafară ca neadevărată și nedemnă.

După aceasta explicație introductivă ne vom încerca să urmărim mai de aproape aspirările celei din urmă, și fiindcă vorbim aici de literatură prozaică, vom împărți cercetarea noastră, după cele două specii ale ei, în cercetarea științifică și în cea estetică sau cel puțin stilistică. Reproduse din chiar operele autorilor, precum le-am făcut în studiul asupra poeziei, nu pot avea loc aici: întinderea lucrărilor prozaice se împotrivesc la aceasta. Trebuie să ne mărginim a cita numai titlul scrierilor și a scoate la iveală elementele comune care le împreună în una și aceeași direcție.

A

Ca reprezentanți ai direcției noi în privința științifică privim pe dd. A. Odobescu (*Cercetări arheologice*, disertații publicate în *Revista română*, 1861; despre cîntecele populare, poezii Văcărești, satira română etc.), Strat (*Economia politică*, 1870), Slavici, Burla, Xenopol, P. P. Carp, Vârgolici, Pan, Lambrior, T. Rosetti (scrierile acestor din urmă publicate în *Convorbiri literare*).

Caracterizarea acestor autori să o începem însă cu o rezervă, fără de care observările noastre ar părea exagerate. Nici una din scrierile citate, privite din punctul de vedere al științei generale, nu este de vreo însemnătate extraordinară: nici o creație nouă, nici o suflare de cea puternică originalitate, care de pe înălțimea culturii secolului împreună elementele data spre o nouă combinație sau află în intuiție primitivă un adevăr până atunci nepătruns de înțelegerea omenească; nimic din toate acestea nu se află în scrierile române de până-acum, și nici nu se poate afla deocamdată. Căci o dezvoltare așa de înaltă a lucrării științifice presupune alte pături de cultură din trecut, prin care să i se fi format pământul roditor pentru hrană și creșterea ei.

Dd. Odobescu, Lambrior, Strat și ceilalți sunt dar reprezentanți ai literaturii noastre științifice numai în mărginile restrînse în care o asemenea activitate a fost cu puțință pe treapta de cultură pe care ne aflăm. Dar în aceste margini scrierile lor, în deosebire de celelalte analoage din literatura noastră se razimă pe fundamente solide și sunt însemnate prin două însușiri bune ale autorilor: cunoștința ce o au despre starea științei de astăzi în privința materiei de care se ocupă și sinceritatea cu care spun rezultatul cercetărilor lor.

Căci la noi, cari suntem vecini cu o cultură superioară, orce întrebare se știință este mai întâi de toate o întrebare de conștiință, și conștiința ne impune aici două datorii: întâi, să studiem materia despre care scriem într-atît, încît nici unul din principiile fundamentale, la care a ajuns Europa cultă să nu ne fi rămas ascuns, așadar, să ne aflăm la nivelul culturii în cea privință, sau, cu o expresie franceză, să fim în *curentul ei*. Cetiți disertația d-lui Odobescu despre cîntecele populare, sau articolele filologice ale d-lui Burla, sau criticele d-lui Carp etc., îndată veți simți siguranța fundamentului pe care autorul își ridică clădirea sa, fie cît de mică, și folosul ce-l puteți trage din citirea unei lucrări care rezumă în sine rezultatul progresului științei în cea materie. Și acest folos este mare chiar atunci când opinia autorului este greșită; căci și în acest caz ea are lîngă sine propriul său corectiv, arătînd izvoarele de unde a provenit.

A doua datorie de conștiință este; să avem destulă iubire de adevăr pentru a spune cu sinceritate ceea ce am aflat, în bine sau în rău.

[...]

Cele două însușiri despre care vorbirăm acum se găsesc în mii de cărți germane, englezești și franceze, sunt chiar regula autorilor științifici în țările Europei culte. La noi, însă, sunt excepție, și o excepție așa de rară, încât ele singure au fost în stare a marca o adevărată direcție nouă, în opoziție cu cea obișnuită până acum. Meritul autorilor de care ne ocupăm este dar cu atât mai mare cu cât ei își păstrează acele însușiri în mijlocul unei vieți publice în care cel dintâi titlu pentru pretenții exorbitante pare a fi lipsă de cunoștință de cauză, și cea dintâi misiune, amăgirea opiniei publice.

Această calificare a vieții noastre de până acum nu este exagerată, toți cei cu experiență și cu bunăcredință o recunosc, și dacă în rîndurile următoare ne încercăm să mai aducem un șir de dovezi pentru a o întări, o facem din încrederea că prin chiar aceasta se va înțelege cu atât mai lămurit în ce consistă însemnătatea direcției celei nouă, ca una ce s-a produs mai întâi din trebuința instinctivă de a ne scăpa de pe povârnișul pe care ne-au lăsat anteluptătorii cei vechi.

Tinerimea de astăzi, de la care atîrnă îndreptarea în viitor, trebuie să înțeleagă o dată unde este adevărul și unde este eroarea în această luptă de idei; înaintea ei trebuie dar susținut și terminat acel proces de curățire; înaintea ei trebuie dovedită acuzarea ce am adus-o în contra celor mai mulți din publiciștii noștri literari și științifici, acuzarea lipsei de conștiință atât în privirea cunoștinței de cauză, cât și în privirea voinței de a spune adevărul în chestiile de care se ocupă. Vom reveni dar la dovedirea acuzării printr-un nou șir de exemple care, în împreunarea lor, sperăm că vor face o impresie destul de adîncă asupra oricărei inteligențe nestrucate.

[...]

Cel dintâi exemplu îl găsim iarăși în Societatea academică din București.³

Această academie a științelor, pe lîngă alte misiuni, se crede mai întâi de toate menită a stabili și a promulga regulile pentru limba și scrierea română și a susține unitatea națională în această privință. După opinia noastră, acea încredere este iluzorie. Dar să zicem că este întemeiată.

[...]

Chemarea naturală a acestei Academii era de a aduna tezaurul limbei române așa cum a vorbit-o și cum o vorbește poporul în toate provinciile locuite de români - lucrare foarte însemnată, pentru care numirea membrilor din deosebite țări era nemerită și pe care membrii înșii, cu bună plecare și silință, ar fi putut-o îndeplini. În locul acestei simple lucrări de culegere credincioasă, academicii și-au arogat autoritatea de a pronunța cum ar trebui să fie limba și scrierea și au început a tortura ortografia și cuvîntarea, dînd sentințe în privința fonetismului și-a etimologismului, în privința "corupțiunii eufonice" și radicalismului în derivare. Dar dacă majoritatea membrilor Academiei era în stare să facă serviciul modest, însă foarte important, al unor culegători de cuvinte, le lipsește orice competență de a se pronunța în materii controversate ale științei filologice și de a prescrie națiunii lor cum să vorbească și cum să scrie în contra uzului comun, și dacă totuși în asemenea chestii își ridică mîinile pentru *da* sau *nu*, dovedesc lipsă de conștiință. Ce să ne mirăm de cei obscuri, cînd însuși d. Cipariu, dealtminteri un reprezentant eminent al etimologismului între români, răspunzînd în *Archivul* sau filologic la niște obiecții limbistice ce-i făcusem în Academie, afirmă că nu cunoaște scrierile limbistice ale lui Max Muller și după atîta timp nu căutase încă să le cunoască. Dacă d. Cipariu – iacă tot ce putem răspunde la aceasta - nu cunoaște pe Max Müller, paguba nu este a lui Max Müller.⁴

[...]

Trecem acum la o altă ordine de idei. A nu cunoaște lucrul de care vorbești este un grad mic de greșeală în comparare cu deprinderea de a ascunde adevărul, de a răspîndi cu intenție știri

false și de a nu le rectifica niciodată. Acesta, însă, este vițiul caracteristic al publicității, în special al jurnalisticăi române, și de aceea presa noastră, cu rare excepții, deși toți “anteluptătorii” contribuiesc la conducerea ei, a ajuns a-și pierde din valoare și a devenit un obiect de dezgust pentru mulți oameni cu minte.

Un exemplu destul de tare – și cu el începem dovedirea acuzării - este strigătul de “cosmopolitism”! prin care, de câțiva ani încoace, presa română, nu cea de rînd, s-a obișnuit să combată juna direcție din Iași. Atacul s-a încercat întâi într-un discurs solemn rostit la 1869 în Societatea academică din București de către d. Bariț, care, cu claritatea și mai ales sinceritatea limbajului, pentru care este renumit, s-o pronunțat în contra direcției noastre “cosmopolite”. D. Misail, *par nobile fratrum*⁵ l-a secundat îndată pe calea jurnalistică, aplicîndu-ne cu acea ocazie toată eleganța stilului d-sale.

De aici încolo, *Columna lui Traian, Trompeta Carpaților; Federațiunea, Uniunea liberală, Revista contemporană* s-au grăbit care de care a-și pune cunoscuta gingășie și buna cuviință a limbajului d-lor în serviciul sfintei cruciade în contra cosmopolitismului, pe care jurnalul Prahova îl numește în ultimul rînd o “immondicitate”.

Foarte bine! Păcat numai că tot strigătul acesta e o mistificare a opiniei publice. Adevărul este că poate în România întreagă, dar desigur cel puțin în “Junimea” din Iași, nu exista cosmopolitism, dacă sub acesta se înțelege frumoasa utopie de a căuta fericirea omenirii într-o constituire comună a ei cu negarea individualității naționale⁶. Nici un singur articol din *Convorbirile literare* în genere, nici o singură propoziție scrisă sau pronunțată de mine îndeosebi nu susține cosmopolitismul; atît eu, cî și ceilalți membri ai “Junimii” din Iași suntem partizani, ai ideii naționalității și ne-am pronunțat totdeauna în acest înțeles.

[...]

Dacă dar în rîndurile de mai sus am deplîns lipsa de iubire de adevăr în majoritatea publiciștilor noștri, nu a fost din teamă că invectivele lor vor fi putut rămînea puternice împotriva noastră: căci asemenea săgeți se întorc totdeauna în contra celui ce le-a slobozit.

Cauza deplîngerii este alta. Este simțirea însemnătății ce o are critica în orice manifestare a vieții publice și părerea de rău că juna noastră direcție a fost lipsită de un asemenea control, fie cît de aspru, numai să fi fost adevărat. O mie de insulte și de calomnii am primit, dar o mie de insulte nu fac încă o singură critică, și o singură critică încă nu am primit.

Bărbații pe care din copilărie eram obișnuiți a-i admira în fruntea mișcării noastre naționale, în loc a fi venit, în experiența și maturitatea ce o aveau, să lumineze și să modereze cu bunăvoință aspirațiile, cele nouă, par a fi privit viața publică a poporului român ca o stăpînire exclusivă a lor, și astfel, uitîndu-și demnitatea vîrstei, au început a se purta în contră-ne în modul dovedit mai sus prin atîtea exemple neplăcute.

Din vina lor viața noastră publică a ajuns astăzi într-atît încît deziluzionarea a devenit semnul de recunoaștere pentru oamenii de bună-credință. Din vina lor junimea este osîndită să-și caute singură calea viitorului: în combinare nefirească, ea trebuie să împreune energia vîrstei sale cu prudența altei vîrste, și, bătrîna înaintea vremii, să ia asupra-și sarcina îndoită ce un timp mai fericit o împarte între deosebite generații.

Ne lipsește însoțirea celor bătrîni întru căutarea adevărului, ne lipsește controlul experienței și critica oamenilor mai maturi.

Cine însă, fără critică poate pași cu siguranță? Și de cînd lipsa de combatere leală nu ar fi fost primejdioasă? Curat îți este focul ce-l aduci pe altar; va fi însă curată și flacăra - aceasta numai urma o poate alege, urma pe care o aștepți lucrînd deocamdată cu inima împărțită între încredere și îndoială.

B

Intre cei de mai nainte însă a fost o excepție; a fost un bărbat a cărui inimă rămăsese destul de tânără pentru a continua împreună cu juna generație lucrarea comună: Vasile Alecsandri. Și tocmai exemplul lui dovedește cât bine poate aduce împreunarea autorității mature cu aspirațiile tinerimii.

Vasile Alecsandri, prin scrieri și sfaturi orale, ne-a întărit în tendența de a ne emancipa limba din pedantismul filologilor și de a o primi așa cum iese, ca un izvor limpede, din mintea poporului. El a dat susținerii noastre teoretice sprijinul renumelui său literar, și dacă încercările de îndreptare limbistică vor izbuti, o mare parte a meritului îi revine lui.

Cu aceasta trecem la partea din urmă a expunerii noastre: la proza estetică în juna direcție, adică la proza privită în forma ei, în limbă și stil. *Copiile de pe natură* ale d-lui Iacob Negruzzi, *Nuvelele istorice* ale d-lui A. Odobescu, studiile d-lor Vârgolici și Lambrior, *Nuvelele* d-lui Nicu Gane sunt exemple pentru explicarea rîndurilor următoare.

Forma limbei române în cei mai mulți scriitori ai ei era și este apăsată de stilul limbiștilor din Transilvania. Înfrîurirea școalei transilvane asupra stilului nostru a fost cu atît mai firească cu cît tot începutul nostru de cultură – bun, rău, cum este – îl datorim ei. Școalele (Lazăr, Laurian), știința (Cipariu), jurnalele (Bariț și Mureșanu) au fost începute sau cel puțin susținute de ei, merit cunoscut și recunoscut al confracților noștri de peste Carpați. Dar pe lîngă aceste, transilvănenii ne-au adus și o deprindere greșită în limbă și stil, și datoria noastră, este acum, după ce am primit înfrîurirea cea bună, să ne desfacem de elementele cele rele ale lor.

Stilul transilvănenilor, cu puține excepții, este dictat de școala etimologică. Însă stilul etimologilor, chiar al celor mai buni, este pedant și greoi, și ceea ce la magiștri s-ar putea numi uneori nebăgare de seamă devine la școlari un sistem întrebuițat înadins, oarecum un principiu de întunecare a limbei.

Pentru un cap cu înțelegere sănătoasă este îndestul stilul ciparianilor pentru a osîndi sistemul din care a putut izvorî. Căci un sistem limbistic care produce confuzia și îngreuierea limbei nu poate fi decît fals. Asemenea capete însă sunt totdeauna rare, și fiindcă ne e teamă că cei mai mulți cipariani au pierdut chiar puțința de a mai judeca ce este limbă lămurită și ce este limba încurcată, revenim din non, deși numai în scurt și din alt punct de vedere, la critica sistemului etimologic.

Ciparianii și intru aceasta foile și cărțile școlare din Transilvania și Ungaria sunt mai toate cipariene, urmează în limba lor după doua reguli: întîi după regula etimologiei și al doilea după regula analogiei cuvintelor, această din urmă păzită și de fonetiștii bucovineni.

În ceea ce privește etimologismul, este știut că el nu e atît un sistem ortografic, cît mai mult un sistem limbistic. El vrea ca forma cea mai veche a cuvintelor să fie și cea mai bună, fiind mai apropiat de latină, și declară schimbările eufonice ce le-a făcut cu vremea poporul român, de *spurie*, adică false, corupte, pe care trebuie să le alungăm, păstrînd regula gramaticii și etimologiei d-lui Cipariu.

[...]

Limba este o ființă organică, și nu o figură geometrică, ea poate avea grație și fără să aibă simetrie și regulă paradigmată, ea cere forma și dezvoltarea liberă a copacului natural și nu primește subjugarea pedantă, precum o încerca Ludovic al XVI la merișorii de pe terasa din Versailles, ciunțiți în piramide regulate și urîte.

Că la noi sunt prea multe forme nefixate, aceasta o recunoaștem; că o asemenea stare a limbei e bine să se schimbe și că se va schimba, și aceasta ne pare sigur. Dar drumul schimbării și reformei nu sunt legiferările vreunei academii sau vreunui filolog individual. Diversitatea limbei

la noi provine din lipsa unei poezii și proze recunoscute de clasice între toți, și prin urmare unificarea nu se poate naște decât o dată cu nașterea acelei poezii și proze care va fi proza autorilor estetici, nu proza filologică.

[...]

Direcția nouă a făcut dar un pas spre progres când, dezrobindu-se de acele sisteme greșite, ne-a îndreptat luarea-aminte spre o limbă mai potrivită cu vorbirea poporului de astăzi, spre limba frumoasă în care scria Constantin Negruzzi și pe care nu am fi trebuit să o părăsim, rătăcindu-ne după confuziile filologilor. Multe întrebări și îndoieli se nasc, firește, și aici. Că e mai bine să zicem roditor decât *fertil*, mai bine a unelti decât a *machinà*, mai bine obicei decât *abitudine*, ne pare vederat. (Vezi și critica d-lui Vârgolici în contra *Transacțiunilor literare* în *Convorbiri literare* de la 1 mai 1872 și interesantul articol al d-lui Lambrior în no. de la 1 decembrie 1873). Trebuie însă totdeauna să zicem priincios în loc de *favorabil*? nădejde în loc de *speranță* etc...? Este bine să împrăștiăm vorbirea cea veche în întinderea în care o face d. Lambrior? Aceste sunt întrebări al căror răspuns ni-l va da instinctiv acel scriitor pe care natura îl va fi înzestrat cu. darul de a cunoaște firele din care se țese limbajul poporului român. Nouă, celorlalți, nu ne rămâne decât a urma, depărtați de orice silă teoretică, simțului nostru limbistic, știind bine că judecata din urma nu o pot pronunța decât urmașii noștri.

Terminând această expunere, sperăm că prin ea se va fi lămurit mai bine, deosebirea între ceea ce s-a numit direcția nouă și între direcția mai veche.

A explica această deosebire ne-a părut o temă, foarte însemnată. Căci poziția morală în care se află poporul român este poate unică în istorie, cât pentru greutatea ei și cere cu atât mai multă luare-aminte asupra mișcării lui literare, ca una ce este oglinda acelei poziții.

Îndată ce în apropierea unui popor se află o cultură mai înaltă, ea înrîurește cu necesitate asupra lui. Căci unul din semnele înălțimii culturai este tocmai di a părăsi și cercul mărginit al intereselor mai individuale și fără a pierde elementul național, de a descoperi totuș și de a formula ideii pentru omenirea întreagă. Aflarea și realizarea lor a fost de multe ori rezultatul experiențelor celor mai dureroase; dar jertfa odată adusă, ele se revarsă acum asupra omenirii și o cheamă a se împărtăși de binefacerea lor îmbelșugată. La această chemare nu te poți împotrivi: a se uni în principiile de cultură este soarta *neapărată* a fiecărui popor european. Întrebarea este numai dacă o poate face ca un soț de asemenea, sau ca un rob supus; dacă o poate face scăpându-și și întărindu-și neatîrnarea națională sau plecându-se sub puterea străină. Și această întrebare se dezleagă numai prin energia vieții intelectuale și economice a poporului, prin bună-voință și iuțea de a înțelege și de a-și asimila cultura în activitate potrivită.

Pe noi, românii, ne-a scos soarta fără de veste din întunericul Turciei și ne-a pus în fața Europei. Odată cu gurile Dunării ni s-au deschis și porțile Carpaților, și prin ele an intrat formele civilizației din Franța și din Germania și au învălit viața publică a poporului nostru. Din acest moment am pierdut folosul stării de barbari fără a ne bucura încă de binefacerea stării civilizate.

Când am fi singuri într-o insulă, când ne-ar fi dat să trecem prin orice schimbare a vieții publice fără a fi amenințați dinafară în chiar existența noastră, am putea aștepta în liniște dezlegarea problemelor, lăsînd timpului viitor sarcina de a ridica încetul cu încetul greutățile de astăzi.

Așa însă nu este situația noastră. Timpul dezvoltării ne este luat și tema cea mare este de a-l înlocui prin îndoită energie. Tot ce este astăzi formă goală în mișcare noastră publică trebuie prefăcut într-o realitate simțită, și fiindcă am introdus un grad prea înalt din viața dinafară a statelor europene, trebuie să înălțăm poporul nostru din toate puterile până la înțelegerea acelu grad și a unei organizări politice potrivită cu el.

Pentru aceasta se cere mai întâi o cultură solidă a claselor de sus, de unde pornește mișcarea intelectuală.

Aci însă este greutatea! A vota, a governa, a scrie jurnale, a ține prelecții necontrolate, a fi membru de academie și profesor de universitate, această formă a culturii apusene convine anteluptătorilor noștri mai ales când forma se întâlnește și cu un § corespunzător din bugetul statului. Dar a îndeplini cu aceeași seriozitate sarcina ei intelectuală, aceasta nu le convine; și când îi critici în această parte a vieții lor publice, atunci se indignază, spun că suntem încă într-o stare nepregătită, că noi să ne asemănăm cu Franța de acum 300 de ani, că meritele lui Șincai, Asachi, Bariț, Tăutu, Laurian, trebuie să privească dintr-o perspectivă istorică seculară!

Dar dacă vă asemănați cu Franța de acum 300 de ani, de ce îi luați formele de cultură ale anilor din urmă?

Aci este contrazicerea cea primejdioasă. Nu e cu puțință ca un popor să se bucure de formele dinafară ale unei culturi mai înalte și să urmeze totodată înlăuntru apucăturile barbariei. Și fiindcă a da înapoi e cu neputință, nouă nu ne rămâne pentru existența noastră națională altă alternativă decât de a cere de la clasele noastre culte atâta conștiință câtă trebuie să o aibă și atâta știință câtă o pot avea.

Iacă pentru ce lupta neîmpăcată în contra ignoranței pretențioase și a neadevărului ne-a părut cea dintâi datorie și pentru ce nu am putut primi punctul de vedere al aceluia care sunt deprinși cu o privire mai blândă și se mulțumesc cu o lungă așteptare a îndreptării în viitor.

Românii, anticipând formele unei culturi prea înalte, au pierdut dreptul de a comite greșeli nepedepsite și, depărtați din starea mai normală a dezvoltărilor, pentru noi etatea de aur a patriarhalismului literar și științific a dispărut. Critica, fie și amară, numai să fie dreaptă, este un element neapărat al susținerii și propășirii noastre, și cu orice jertfe și în mijlocul a orcitor ruine trebuie împlântat semnul adevărului.

1 Apărute în *Convorbiri literare* de la 1868-1871.

2 *Familia* din Pesta publică (1872) în contra celor zise mai sus următoarea rectificare: “Trebuie să protestăm în contra acestor șire din urmă. Nu există nici o provocare a comitetului pentru fond de teatru prin care acesta ar fi făcut apel d-a contribui ca mai-nainte de toate să zidim casele teatrului. Astfel de provocare nici s-a putut face, căci scopul societății este numai de a crea un fond, «din care cu timpul să fie posibil înființarea unui teatru național român» (§ 1 și din statut). Va să zică, este vorba numai de-a aduna bani. Cum se va înființa apoi cu timpul acel teatru: formase-va întâi un repertoriu și o trupă de actori, și apoi zidi-se-va un teatru, și unde? Sunt cestiuni la care va răspunde acea adunare generală care (§ 21) se va convoca anume spre acest scop atunci când vor fi bani.”

Familia, în această rectificare, ne citează § 1 și 21 din statutele societății constituite cu scop de a înființa “un fond pentru teatrul național român”. Dar critica noastră a avut în vedere ideea începătoare și a citat “provocarea” comitetului, adică “apelul către publicul român” făcut la Pesta în 7 aprilie 1870 din partea d-lui “președinte” dr. Iosif Hodoș, a d-lui “secretar” Iosif Vulcan și a d-lor membri ai “comitetului” V. Babeș, P. Mihalvi și A. Mocioni. În acest apel se publică “programul preparativ la înființarea unui fond pentru teatru național român”, votat de “inteligința română din Buda-Pesta” și se zice între altele:

“Nu este aici vorba despre posibilitatea unei realizări grabnice, pentru care și alte națiuni au avut trebuință de mai mulți ani, ci scopul și intențiunea noastră este numai de a înființa cu încetul un fond din care mai târziu națiunea să poată înălța un templu al Thaliei române.”

Nedeprinși cu metafore poetice în programe pentru strângere de bani, noi am crezut că “templul Thaliei române” are să fie în adevăr un edificiu pentru teatru.

Dacă însă, precum ne observă *Familia*, acel templu nu vrea să zică numaidecât un templu, ci poate însemna și un repertoriu și o trupă de actori, și dacă această interpretare este autentică în înțelesul ei propriu, schimbăm propoziția citată cu ura rectifică interpretarea noastră și, păstrând cu toate aceste critica în înțelesul ei propriu, schimbăm propoziția citată în următorul mod:

“Dar de la Pesta ne-a venit o provocare măreață, subscrisă de bărbați celebri, însufletită prin adunări numeroase, condusă de un comitet al națiunii: este vorba că mai întâi de toate să alcătuim o societate, să-i alegem comitete, să-i facem statute și să :strângem banii pentru înființarea unui fond teatral De aci încolo lucrurile vor merge repede și bine: societatea, comitetul, statutele, poate și banii îi vom avea, dramele vor veni.”²

Căci ceea ce ne lipsește mai întâi de toate sunt dramele; aceste însă nu se înființează nici prin comitete, nici prin statute, nici prin bani, și cu teatrul din Ungaria are să se întâmple în mic ceea ce s-a întâmplat cu Societatea academica din București în mai mare. Acolo era vorba să se înalțe un “Templu” al Minervei române: Zappa a dat banii, guvernul a numit membrii, Universitatea a dat localul - lipsește numai Minerva.

Dar ce e de făcut? Așa sunt zeițele antice, cam toate capricioase; și, dintre toate, cele mai capricioase se zice că sunt tocmai Minerva și Thalia.

La această notă, scrisă în 1874, e interesant să adăogăm o înștiințare despre soarta celui “fond de teatru” după vreo 16 ani. În *Tribuna* de la 7 sep., 1389 găsim următoarea corespondență din Banat:

“Societatea pentru adunarea unui fond, din care ar fi să construim și să întreținem un teatru românesc dincoace de Carpați, își ține în fiecare an regulat adunarea generală. Rezultatul este când mai bun, când mai slab, după împrejurări. De mai mulți ani încoace primirea ce se face societății nu se prea poate numi din cele mai însuflețite. Toată reușita adunărilor generale se mărginește la partea așa-numită socială: banchet, bal, câte o producțiune teatrală, excursiuni etc.

Să o spunem curat în public ceea ce mereu ni-o spunem unul altuia: *Nu ne putem însufleți pentru o idee care deocamdată ni se pare nerealizabilă.*

Astăzi, când avem atâtea neajunsuri de înlăturat, atâtea instituțiuni de folos practic urgent de întreținut și de creat, mi se pare o greșală economică, o idee eronată ca să aducem jertfe materiale pentru o instituțiune - în sine foarte măreață - dar de care încă mulți ani putem și trebuie să ne lipsim.

Fiindcă nu se poate că publicului mereu să-i ceri, fără a-i da oricât de puțin în schimb - mai anii trecuți s-a hotărât a se da din venitul capitalului un premiu pentru vreo piesă teatrală sau a se premia cutare societate de diletanți. Iacă o idee practică, potrivită de a mai încălzi inimile pentru fondul teatral. Dar la idee a rămas. În public n-a mai transpirat nimic despre realizare. Noi așa știm, că statutele sunt astfel de nenorocit compuse că nu permit nici cea mai mică abatere de la marea idee de a zidi un teatru. Astfel, nu ne rămîne decît în fiecare an a da, mereu a da și a trimite parale acolo de unde nu este întoarcerea”.

Cum rămîne cu vechea rectificare a *Familiei*? (n. a.)

3 Cetitorul nu ne va lua în nume de rău dacă ne ocupăm așa de des de acest institut: căci majoritatea membrilor săi se compune tocmai din anteluptătorii cei mai recunoscuți ai noștri, iar rangul ce-l ocupă în ochii mulțimii a atras atenția publicului asupra lucrurilor lui, și astfel critica noastră, îndreptîndu-se în contra unui obiect mai cunoscut, oarecum în contra unui model de cristalizare neregulată, va cuprinde mai sigur în sine elementele pentru judecarea chestiei. În fine, să nu uităm că *Gazeta Transilvaniei* (6 aug. 1869) așteaptă de la Societatea academică “cu mare sete urzirea grandeței romane antice”.

4 Autorul acestor *Critice*, numit membru al Societății Academice Române încă din anul înființării ei (1867), luase parte la discuțiile ortografice și limbistice din primele sesiuni. Văzînd însă direcția etimologică ce majoritatea membrilor de atunci căuta să împuie vorbirii și scrierii

române, și-a dat formal demisia și a rămas multă vreme străin de lucrările academice, nevoind să ia nici o răspundere pentru înstrăinarea limbei culte de limba poporului, după modelul gramaticii Cipariu și al dicționarului Laurian-Massim. Peste vreo 10 ani, după reconstituirea Academiei Române prin legea de la 29 martie 1879, noua delegațiune a invitat pe vechiul membru să reintre în Academie, deoarece membrii acestei instituții, fiind numiți și aleși “pe viață”, nu pot demisiona, și de altminteri înlăturarea nepotrivitului etimologism devenea, cum posibilă, precum s-a și întâmplat. Vezi mai jos, în vol. 2, cele două rapoarte asupra ortografiei (n.a.)

5 La fel de vestit ca și frații (lat.) (n. ed.)

6 Și în acest înțeles s-a făcut critica în contra noastră, după cum probează următoarele cuvinte delicate din sus-citatul discurs al d-lui Bariț: “în zilele noastre a început a se forma o școală așa-numită a cosmopoliților, care-și bat joc de ideea naționalității, pe care că o pricep de loc” (*Analile Societ. Acad. Rom.*, II, p. 65)

(T. Maiorescu, *Direcția nouă în poezia și proza română (1872)*, în Id., *Critice*, Minerva, București, 1989, pp. 131-184)